

Tolerantielesing, door Jaap Smit, Utrecht, 30 september 2021

Dames en heren,

Dank voor deze mooie uitnodiging om de tweede tolerantielezing te mogen verzorgen.

Dank ook voor de uitdaging om er weer eens even voor te gaan zitten en een verhaal te maken over dit belangrijke en beladen onderwerp. Het is weer zo'n moment waarop je denkt: dat ga ik doen, en in de voorbereiding denkt: dat is toch minder eenvoudig dan ik dacht.

Ik ben daar maar eens over gaan preken in een mooie dienst in de Hooglandse Kerk in Leiden.

U zult merken dat de theoloog en de voormalig predikant ook in dit verhaal weer aanwezig is.

Afkomst verloochent zich niet en dat is ook niet iets waar ik mij voor hoef te schamen.

Regelmatig zeg ik dat ik blij ben en mij rijk voel met een opvoeding waarin mij taal, rituelen, klanken en metaforen zijn gegeven om in dit ingewikkelde bestaan duiding te geven aan wat ik zie en beleef.

Er wordt tegenwoordig met een zeker dedain gesproken over alles wat met religie, kerk en godsdienst te maken heeft, voortkomend uit een mate van religieus analfabetisme waarin elke nuance en nieuwsgierigheid verdwenen is.

Ook in deze coronapandemie is dat gebrek aan kennis en nuance duidelijk geworden waar het gaat om de waardering en interpretatie van de grondwettelijke vrijheid van godsdienst.

Ik heb het dan over de vele gesprekken die ik als voorzitter van het interkerkelijk overleg met de overheid, het CIO, over de bijzondere positie van kerken en geloofsgemeenschappen zoals beschreven in de Grondwet.

Die bijzondere positie houdt overigens wat mij betreft niet in dat kerken in tijden van pandemie en lockdown hun 'goddelijke gang kunnen gaan' maar ook zichzelf vanuit de eigen verantwoordelijkheden de gepaste beperkingen moeten opleggen, zoals in verreweg de meeste gevallen ook is gebeurd.

Mij is gevraagd te spreken over tolerantie en verbinding.

Ik verbind daar het woord vrijheid aan als die andere centrale waarde van onze samenleving en stel mijzelf de vraag of wij nog besef hebben van de betekenis van die woorden tolerantie en vrijheid en met name de vraag naar de grenzen daarvan.

Het lijkt er immers op dat deze twee belangrijke waarden die wij in onze samenleving hoog houden, uitgegroeid zijn tot absolute waarden waar geen gesprek over mag of hoeft plaats te vinden, laat staan dat wij grenzen stellen aan de ruimte die die twee woorden vertegenwoordigen.

Mijn centrale stelling in mijn verhaal is daarom dat tolerantie en vrijheid niet een onmetelijke en grenzeloze wereld inhouden waarin

alles en iedereen okay is en we elkaar met rust laten, maar dat die twee belangrijke waarden ook leven bij de gratie van grenzen en kaders.

En het spannende is de vraag waar die grenzen dan liggen en wie die grenzen bepaalt.

Dat is een gevoelige discussie die, als je niet uitkijkt, niet de verbinding maar juist de verwijdering stimuleert.

En toch moet dat gesprek worden gevoerd om te voorkomen dat juist die twee ongelooflijk belangrijke waarden het zullen afleggen tegen kwade krachten die het tegendeel zullen bewerkstelligen.

Laten we een moment stil staan bij de betekenis van het woord tolerantie.

Waar hebben we het over?

Ik vertelde u dat ik in de voorbereiding van deze lezing een preek gewijd heb aan dit woord.

Het woord stamt af van het Latijnse woord 'tolerare' wat zoveel betekent als: verdragen, verduren en uithouden.....

Het is dus met recht een **werkwoord** en de uitoefening daarvan vraagt nogal wat van ons.

Het kan dus ook schuren en moeite van je vragen om die ander te verdragen en het met hem uit te houden.

Tolerantie lijkt in onze tijd vaak de klank te hebben gekregen van: ik ben okay, jij bent okay.

Laten wij elkaar met rust laten en het niet teveel hebben over onze ideologieën en diepere drijfveren want dat levert alleen maar gedoe op.

Dat maakt tolerantie tot een vorm van onverschillige oppervlakkigheid die de verschillen onbenoemd laat en de rust bevordert.

Wij kennen allemaal de uitdrukking: 'alles wat aandacht krijgt, groeit' en dat is dan een motivatie om rabiante en ophitsende uitspraken te negeren.

De vraag is of dat wel zo verstandig is en dat het wellicht hard nodig is of kan zijn om goed beargumenteerd tegenspraak te bieden.....tot hier en niet verder!

De vraag stellen is wat mij betreft de vraag beantwoorden.

Ja, er mag veel gezegd worden, maar er is niet alleen een juridische grens die de ruimte bepaalt, maar ook een morele grens en in dat geval wordt moed en durf gevraagd om die grens aan te geven en dat gesprek aan te gaan.

Zo gaan we ook vaak om met dat andere belangrijke woord, vrijheid. Mijn vrijheid eindigt waar die de vrijheid van de ander beperkt en daarmee is het gesprek klaar.

Dit is mijn ruimte, dat de jouwe en laten wij elkaar vooral met rust laten.

Er is geen gedeelde waarde waarop wij onze vrijheid baseren en mee begrenzen.

Ik laat jou met rust in de hoop dat jij mij met rust laat.....

We gaan het goede gesprek over de grenzen van tolerantie en vrijheid uit de weg en dat brengt me bij de paradox van deze tijd. We hebben niet meer een common ground, een gemeenschappelijk verhaal waarop wij elkaar kunnen vinden en aanspreken en waar nodig kunnen corrigeren.

We mijden het gesprek over de gezamenlijke moraal, want o wee als je voor moralist wordt uitgemaakt.

En tegelijkertijd zijn wij als samenleving ongelooflijk moralistisch geworden en nemen we elkaar voortdurend de maat op van alles en nog wat en wordt er ongelooflijk snel een snoeihard oordeel geveld over mens en zaak.

Ik zie voortdurend mensen met vingertjes in de lucht die de ander de maat nemen.

Omdat we geen gemeenschappelijke maat meer hebben, nemen wij elkaar voortdurend onze eigen 'individuele maat'.

Omdat we niet meer weten hoe elkaar te vinden in een gemeenschappelijk kader, wantrouwen wij elkaar en kijken we voortdurend uit onze ooghoeken naar de ander.

Wij waren ooit een land van de koopman en de dominee, maar we worden een land van de 'kruidenier en de farizeeër' waar klein denken en een kleine moraal regeren.

Bang om onze nek uit te steken vanwege het commentaar dat kan of zal volgen en zoekend naar de vlek waar we eens lekker in kunnen wrijven .....

Wij voelen ons 'gezegend' na het verdwijnen van de zuilen die onze samenleving lang structuur hebben gegeven en het openbare en politieke leven bepaalden.

Het is de verlichte mens die zich ontdaan heeft van oude en knellende banden van religie en standen en in volledige vrijheid en autonomie zijn of haar leven invulling kan geven.

Maar als ergens het gezegde over het kind en het badwater opgaat, dan is het wel in deze ontwikkeling.

Het brengt mij bij drie boeken die op mij grote indruk hebben gemaakt.

Het eerste is het pamflet van de filosofen Adorno en Horkheimer, twee Duitsers van Joodse afkomst die het nazisme ontvluchtten in de jaren dertig van de vorige eeuw.

Zij beschrijven in hun pamflet met de titel: 'Der Dialektik der Aufklärung' hoe de verlichte mens die God de hemel instuurde met de boodschap dat wij het hier beneden zelf wel zouden redden zonder Hem, uiteindelijk verdwaalt in de zelf geschapen vrijheid en ruimte waar geen kader meer is om die vrijheid op een goede manier te begrenzen.

Alsof je op zee vaart zonder bakens te hebben waarlangs je je koers kunt bepalen.

Je verdwaalt in de ruimte.

Of het prachtige boek van mijn Leidse leermeester prof. Ted van Gennep die vlak voor zijn dood in 1990 het boek 'de Terugkeer van de Verloren Vader' uitbracht en waarin hij laat zien hoe die verlichte

mens zichzelf nieuwe vaders en moeders had geschapen na de verlichting in de vorm van ideologieën die uiteindelijk dictatoriale trekken kregen.

En de verlichte mens die op zoek gaat naar die 'Verloren Vader' die richting en geborgenheid geeft.

En tenslotte het veel besproken boekje van Herman Tjeenk Willink met de titel 'Groter Denken, Kleiner Doen' waarin hij beschrijft dat het enige wat ons in deze geseclariseerde samenleving nog bindt, is de democratische rechtstaat die kwetsbaar is.

En als we die kwijt raken dan rest ons chaos, verwarring en strijd.

We zijn de taal, de klanken, rituelen en verhalen al kwijt, maar wat als we ook onze normen en wetten kwijt zijn.....?

En in die dreigende leegte spreken wij over het begrip tolerantie en in het verlengde daarvan over vrijheid.

Tolerantie, waar gaat dat over?

In de techniek gaat het om de maximale afwijking die bij de productie van bv. gereedschappen of onderdelen kan worden toegestaan.

In de vliegtuigindustrie is die tolerantie minimaal.

Een rammelende vleugel van een vliegtuig is fataal....

Tolerantie gaat dus uit van een standaard waarvan in meer of mindere mate kan en mag worden afgeweken.

Dat kan een millimeter zijn en soms, afhankelijk van waar het om gaat, centimeters of meters.

Maar altijd gemeten naar een vastgestelde standaard.

Er is enige ruimte om af te wijken, maar ook weer niet te gek veel. Dit is hoe het moet zijn, maar in de realiteit zal dat nooit helemaal lukken, dus vooruit.....

Dat maakt tolerantie dus niet een laissez faire houding, een 'laat maar waaien' houding, maar brengt ons bij een standaard waarvan afgeweken kan of mag worden.

En dat maakt het tot een eng en gevoelig begrip.

Want wat is dan die standaard en hoeveel ruimte kan er zijn voor de ander die daarvan afwijkt?

Dat brengt ons midden in de verhardende discussie van dit moment. Of het nu gaat om Zwarte Piet, de Gouden Koets en de geschiedenis van de slavernij en het vluchtelingenvraagstuk.

Wij menen als Nederland bekend te staan om onze tolerantie.....

Is dat nog het beeld als die buitenstaander inzoomt op onze werkelijkheid?

Als wij het begrip tolerantie zoals gehanteerd in de techniek zo zouden hanteren in het intermenselijk of politiek verkeer, komen we in kolkend water terecht.

Dit is de norm, 's lands wijs en 's lands eer en daar moet een ieder aan voldoen binnen een overzichtelijke marge voor geringe afwijkingen.

Het is het verhaal van een politicus tijdens een demonstratie in Amsterdam (tegen de coronamaatregelen) die het woord verbinden

en saamhorigheid combineerde met uitspraken over een strijd tussen het goede en het kwade alsof de eindtijd is aangebroken.

Tolerantie in eigen bubbel, maar daarbuiten is geen ruimte.....

Wij zijn het volk en al die anderen.....

Tolerantie betekent zoals gezegd: verdragen, volhouden en verduren.....

Dat is dus niet gratis, dat vraagt energie en moeite.

'Ik zou het anders doen, maar mijn waarheid is niet absoluut....'

Het betekent dus niet: trek je van de ander niks aan en laat elkaar met rust.....maar, hoe komen we hier samen uit en vinden we een gemeenschappelijke weg' ?

En hoe voorkomen we een wedstrijd over de vraag wie het meest tolerant is?

Wat te denken van de intolerantie van de super tolerantanten.....

Als jouw ruimte zo groot is, hoe ga je dan om met hen die zich laten voeden door een verhaal of leer die de jouwe niet is?

Je ziet het gebeuren in onze samenleving. Waar het verhaal of het fundament ontbreekt, lijkt ruimte te ontstaan voor alles en iedereen, en tegelijkertijd niet voor hen die hun tolerantie begrensd zien door de fundamentele waarden waar zij op grond van geloof en overtuiging voor staan.

Dan wordt het spannend en moeilijk en wordt de pijn van tolerantie gevoeld.

Ik denk maar even aan de voorgestelde wet op voltooid leven.....

Ik vertelde u aan het begin van mijn betoog over die preek die ik over het begrip tolerantie heb gehouden.

U kunt hem terugkijken op YouTube via het kanaal van Leidse Binnenstadsgemeente en dan de dienst van 19 september jl.

En daarin gaat het om de taal van de grens en de taal van de ruimte. En om die balans gaat het.

Ik las een keiharde tekst uit het Oude Testament voor waarin geen ruimte was voor andersdenkenden en het volk gewaarschuwd werd voor valse profeten die hen van de waarheid wilden afleiden.

Een tekst die gaat over de identiteit van dat bijzondere volk.

Vergeet niet wie en wat je bent.

Doe je dat wel, dan kom je opnieuw in een situatie waarin leven overleven wordt.....

Dus, als je het gesprek met de ander aan gaat dan ligt hier een grens.....

De taal van de grens, want zonder grens is tolerantie een leeg begrip.

Daarnaast een tekst uit het Evangelie van Marcus, waarin Jezus zijn discipelen hoort kibbelen over wie van hen het belangrijkste is.

Oude theologie, die scheiding tussen mensen brengt in plaats van verbinding.

Overigens is dat laatste woord, verbinding, nu juist de letterlijke vertaling van het Latijnse woord religare, verbinden!

Jezus plaatst een kind in hun midden en zegt: wie een kind in mijn Naam ontvangt, ontvangt mij en wie mij ontvangt, ontvangt Hem die mij gezonden heeft.....

Kort gezegd: als je weet wie en wat je bent, kun je ook de ander ruimte geven.....

Aan de boom herkent men de vruchten.

De taal van de ruimte, want dat is waar het bij tolerantie om gaat.

Tolerantie zonder identiteit en kader is een lege huls waarin de werkelijke interesse in de ander niet bestaat.

Als ik niet weet wie ik zelf ben en waar ik voor sta, dan ga ik het gesprek met die ander uit de weg uit angst of onverschilligheid.

Tot slot terug naar de realiteit van vandaag.

Vrijblijvendheid en onverschilligheid creëren een valse ruimte die de voedingsbodem zal blijken voor ideeën en ideologieën die mensen van elkaar zullen verwijderen en tegen elkaar opzetten.

Het is daarom dat wij dat gesprek over grens en ruimte moeten durven voeren om te voorkomen dat het of alleen over de grens gaat of alleen over de ruimte.....

Je ziet het voor je ogen gebeuren, het is geen gesprek over grens en ruimte, maar over grens of ruimte.....

Het is een tijd waarin fundamentele waarden als tolerantie en vrijheid veelvuldig genoemd worden, maar het gevaar is dat wij het gesprek over de grenzen en de nuances daarvan niet meer aandurven uit angst voor verwijdering, terwijl het ontbreken van dat gesprek nu juist verwijdering in de hand werkt.

Dank voor uw aandacht.

